

ЮВІЛЕЇ

УДК 94(477)

Володимир Половець

●

ОПАНАС ВАСИЛЬОВИЧ МАРКОВИЧ.

1822 – 1867 рр.

(До 195-річчя з дня народження)

У статті розглядається біографія Опанаса Васильовича Марковича, його навчання в університеті та участь у Кирило-Мефодіївському братстві. Повернувшись із заслання, він проживає в Чернігові, одружується з Марією Вілінською, потім мешкають у Чернігові, Києві, Немирові, за кордоном. Звідти він прибуває в Санкт-Петербург, співробітничав в часописі «Основа» і знову повертається на Чернігівщину, працює в Новгороді-Сіверському, Сосниці й Чернігові. Помер у 1867 р., похований у Чернігові.

Ключові слова: університет, братство, заслання, фольклор, «Основа», Марко Вовчок, Чернігів.

Опанас Васильович Маркович – український етнограф, фольклорист, історик, громадсько-політичний діяч, музикознавець – народився 8 лютого 1822 р. в селі Кулажинці (тепер Гребінківського району Полтавської області) в сім'ї Василя Марковича, начальника канцелярії військового міністра. Мати Опанаса, Олена Леонтіївна Керстен, була високоосвіченою, музично обдарованою жінкою, прихильницею народних пісень (1, с. 207). Опанас був шостою дитиною в сім'ї. Мати рано помітила потяг сина до музики і постійно заохочувала до навчання гри на фортепіано та збору українських народних пісень, які він чув на вечорницях та від ровесників – кріпацьких дітей під час спілкування на вулиці. Марія Леонтіївна старанно записувала ці пісні, робила до них музичний супровід, а потім разом із сином виконували їх перед гостями. З того часу любов до української народної творчості залишалася у нього на все життя, ставши постійною життєвою потребою.

У 1836 р., закінчивши Пирятинське 4-х класне міське училище, Опанас уступив до Київської гімназії при університеті Св. Володимира, де ректором був їхній родич Михайло Максимович. Про рівень підготовки гімназистів свідчить той факт, що викладачами тут працювали професори університету. Навіть сам ректор читав історію і словесність. Великий вплив на формування світогляду хлопця мав професор І. Д. Краськовський, пристрасний любитель української усної народної творчості. За його порадою Опанас став записувати всі народні казки, перекази, пісні, прислів'я та приказки, поділяючи їх за окремою тематикою і змістом. Так формувався архів рукописів майбутніх видань автора (2).

Після закінчення гімназії у 1842 р. Опанас з'явив бажання навчатися на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира. Навчаючись в університеті, студент не тільки уважно слухав лекції професора М. І. Костомарова, який працював на цьому факультеті, але й вступив до Кирило-Мефодіївського братства, одним із організаторів якого був професор. Опанас Маркович зацікавився роботою братства. На його факультеті навчався Василь Білозерський, теж родом з Полтавської

© Половець Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор, зав. кафедри українознавства, політології і соціології ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка.

губернії, один із його далеких родичів, який посприяв більш тісному знайомству Опанаса з М. Костомаровим. О. Маркович увійшов до молодіжного гуртка, який став студентською основою Кирило-Мефодіївського братства. На своїх засіданнях студенти обговорювали становище селян, проблеми української мови і літератури, під впливом ідей професора М. Костомарова мріяли про об'єднання слов'янських народів. Згодом відбулося знайомство Опанаса з Пантелеймоном Кулішем – учителем Київської гімназії, письменником-початківцем. Поступово формувалася група прихильників об'єднання в таємне Кирило-Мефодіївське товариство. Ініціаторами його створення стали М. Костомаров та М. Гулак, чиновник канцелярії Київського військового генерал-губернатора, В. Білозерський та О. Маркович, до яких приєдналися Г. Андрузький та Д. Пильчиков, студенти юридичного факультету, О. Навроцький та І. Посяда, теж студенти університету. В 1846 р. до товариства приєдналися Т. Шевченко та М. Савич, випускник Харківського університету, знайомий Т. Шевченка. Загальна кількість членів братства спочатку становила 12 осіб. Організація була названа іменем відомих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія. Знаком братства став перстень з написом «Св. Кирило і Мефодій, січень 1846 р.» (3, с. 68).

Таємна організація склала свою програму – «Книги буття українського народу» і «Статут Слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія», основним автором яких був М. Костомаров, та «Записку», підготовлену В. Білозерським. Заслужують на увагу політичні погляди учасників товариства. М. Костомаров, В. Білозерський, О. Маркович, П. Куліш та О. Тулуб вважали, що тривала просвітницька діяльність і реформи забезпечать успіх політичних і соціальних перетворень. Інших поглядів на суспільно-політичні події в Російській імперії дотримувалися Т. Шевченко, О. Навроцький, М. Гулак, І. Посяда та М. Савич. Вони були прихильниками революційного напрямку боротьби і не мали сумніву в тому, що скасувати кріпацтво, повалити самодержавство зможе тільки народне повстання (4, с. 42).

Г. Андрузький з допомогою В. Білозерського та О. Марковича підготували проект «Начерків Конституції республіки» – модель Федеративної слов'янської республіки, яка мала поєднати в собі досвід Північноамериканських штатів і традицій Російської імперії. Вона передбачала створення автономних штатів, включаючи Україну з Галичиною, Кримом і Чорномор'ям, Сербію, Болгарію, Бессарабію і Польщу (5, с. 239).

Коли члени братства, з метою збільшення свого кількісного складу і залучення студентів університету до активної громадсько-політичної роботи, поширення визначених ідей та розповсюдження програмних документів і прокламацій «До братів-українців», «До братів-великоросів і поляків», активізували свою діяльність, студент юридичного факультету О. Петров доніс про таємні зібрання кирило-мефодіївців Київському жандармському управлінню. Товариство було негайно заборонене, а його члени заарештовані. Слідство у справі братства тривало з 18 березня по 30 травня 1847 р. в Санкт-Петербурзі. Покарано було кожного члена братства. Після відбуття ув'язнення їх розіслали у віддалені губернії імперії під нагляд поліції (3, с. 78).

Опанаса Марковича було заарештовано в Переяславі, коли він гостював у свого брата Василя. Під час обшуку у нього знайшли «стихи возмутительного содержания», зокрема поему Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні, і не в Україні моє дружєє посланіє». Після допиту О. Марковича вислали до м. Орла під нагляд поліції, де він служив молодшим помічником управителя губернської канцелярії військового генерал-губернатора.

Заслання виявилось необтяжливим. До молодого канцеляриста, випускника університету, ставилися доброзичливо. На отримувану платню він міг винаймати окрему кімнату та забезпечувати себе більш-менш пристойно в матеріальному відношенні. У вихідні інтелігентна молодь м. Орла збиралася разом, обговорювала життєві проблеми міста, співала пісень, танцювала, слухала гру на фортепіано. Тут Опанас Маркович був у перших рядах, бо не тільки майстерно акомпанував співакам, але й мав чудовий голос. Присутні не залишалися байдужими від його віртуозної гри та виконання під власний акомпанімент своїм баритоном українських народних пісень. На одному з таких вечорів він і познайомився з Марією Вілінською, яка після закінчення Харківського пансіону проживала у своєї тітки, Катерини Мордовіної.

П'ять разів зверталася двоюрідна сестра О. Марковича до губернатора Орла з проханням скоротити термін заслання. І тільки після втручання впливових людей прохання було почуте (6).

У травні 1850 р. О. Маркович повернувся на Батьківщину, якийсь час проживав у старшого брата на Чернігівщині, але вже через рік прибуває в Орел, щоб зустрітися з Марією Вілінською. Увесь цей час Опанас писав листи Марії, в яких розповідав, що побував на рідній Полтавщині, бачився з батьками, гостював у друзів, навіть зустрічався з самим Миколою Гоголем. Чим більше він думав про шлюб з Марією, тим більше вагався. Різниця у віці майже на дванадцять років турбувала Опанаса. Думка про те, як він у майбутньому забезпечить свою родину в становищі «неблагонадійного», не давала йому спокою. Ці сумніви відчула Марія з його листів, у яких поменшало слів про любов та одруження. І вона прийняла рішення – пов'язати свою долю з Опанасом, про що повідала своїй тітоньці Катерині, в якій проживала. Тітка була проти Опанаса, вона мріяла видати племінницю за багатого орловського поміщика Ергольського, який був закоханий у Марію. Посварившись з тіткою, племінниця переїхала в Єлець до матері. Вона покохала Опанаса, поділяла його вільнодумство і готова була поставити заможне і безтурботне життя на олтар свого кохання.

Після одруження, в другій половині січня 1851 р. вони переїжджають у Чернігів, де Опанас Васильович влаштовується працювати в редакцію газети «Черниговские губернские ведомости». З лютого по червень 1851 р. разом з дружиною вони проживають в с. Сорокошичі Остерського повіту в брата Василя, який працював у лісництві. На Остерщині Марковичі записують народні пісні, приказки, приповідки, характерні вислови селян. Тут Марковичі записали варіант відомої думи Івана Нечая на історичну пісню про Богдана Хмельницького. Протягом літа й осені вони мандрують по селах Чернігівщини й Полтавщини. Шлях приводив їх до Борзни, Конотопа, Прилук та Ніжина. У Чернігові Опанас Васильович дружить з Леонідом Глібовим, організовує аматорський драматичний гурток, з часом реформований у «Чернігівське музично-драматичне товариство». На жаль, недружні стосунки з редактором губернської газети в Чернігові змушують Опанаса Васильовича звільнитися з роботи (6).

З 1853 р. Опанас Васильович улаштовується на роботу в Київську палату державного майна і бере участь у складанні «Словника української мови», яке здійснювалося під керівництвом П. Білецького-Носенка. У цьому ж році сталося велике горе в сім'ї Марковичів – померла крихітна донька Віра, а потім наступила тривала хвороба Марії Олександрівни – як наслідок душевного неспокою й постійного матеріального нестатку. 27 травня 1853 р. в сім'ї народився син, якого назвали Богданом на честь українського гетьмана Богдана Хмельницького. Жили вони в Києві на околиці міста – Куренівці. Про їхній побут згадував біограф Тараса Шевченка М. Чалий. Марковичі жили у «найбіднішій халупі, навіть без дверей, замість яких вхід до мешкання завішувався якоюсь рядиною» (7, с. 41).

Василь Тарновський, відомий чернігівський поміщик, запросив Марковичів у свій маєток Качанівку зробити статистичний опис своєї колекції старожитностей. Це був найплідніший період у науковій діяльності Марковичів. Практично увесь вільний час вони займалися збиранням фольклору. Закінчивши роботу в Качанівці, Марковичі переїхали до Немирова, де Опанас Васильович дістав посаду вчителя географії в місцевій гімназії (8).

У Немирові, що на Вінниччині, Марковичі жили три роки. Опанас працював у гімназії, щонеділі сім'я виїздила в Ковалівку, Мухівці, Вовчок та інші навколишні села для збирання фольклору, запису народних пісень, легенд та приказок. Окрім педагогічної діяльності, О. Маркович проводить значну культурно-освітню роботу. Саме в Немирові було здійснено постановку опери «Наталка Полтавка», музику до якої написав Опанас Васильович. У Немирові сім'я дізналася, що в Петербурзі (в 1859) вийшли в світ «Народні оповідання» Марії. У написанні оповідань, вважають біографи, Опанас Васильович відіграв велику роль, як і в письменницькій діяльності Марко Вовчок (9). Між іншим, до цього часу немає однозначності щодо авторства творів українською мовою Марко Вовчок. Рукописів їхніх не знайдено, а питання це піднімалося ще за життя Марії Вілінської. Такі визначні історичні постаті, як Іван Франко, Сергій Єфремов, Олена Пчілка, Омелян Огоновський, Пантелеймон Куліш та інші були переконані,

що Марко Вовчок володіла літературним талантом, але української мови не знала на такому рівні, на якому були написані її українські твори. Тому, якщо Опанас Васильович і не особисто писав ці оповідання, то його правка тексту надавала їм українського змісту, стилю та забарвлення.

Так, Іван Франко у своєму некролозі під назвою «Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка» писав: «Хто читав українського Марка Вовчка, той хоч би запеклий теоретик, напевно стоятиме під впливом чару й розкішності його чудової мови. В московських творах Марка Вовчка, на дивне диво, зовсім навпаки: мова ординарна, безбарвна, неорганічна мішанина людської великоруської з мовою канцелярії та школи, густо підсипана українізмами, українськими поговірками та піснями. Так і чуєш, читаючи ті оповідання, що вони неначе переклади з якоїсь іншої мови, рідної і натуральної мови автора» (10, с. 279).

Сергій Єфремов у своєму некролозі по М. Вовчку згадує слова Омеляна Огоновського, які той написав невдовзі після смерті Опанаса Марковича: «Коли вмер Опанас Маркович у 1867 році, то й Марія вмерла для літератури української» (11, с. 381).

Олена Пчілка у своєму листі до О. Огоновського зазначала: «...якесь диво, що люди-на, зроду не чувши української мови, ледве захотіла, у два дні перейняла мову зо всіма найтонкішими її властивостями й почала писати по-українськи, та ще й як – краще всіх українських повістярів» (12, с. 3).

Що стосується Пантелеймона Куліша, то він, як з'ясується пізніше, спочатку захоплювався оповіданнями і їхньою авторкою, а потім, коли Марія Олександрівна не відповіла на ці захоплення, почав стверджувати, що твори її писав Панас Маркович (13, с. 477).

На початку 1859 р. Марковичі переїхали до Санкт-Петербурга. Маючи широкі зв'язки в столиці, П. Куліш надсилає рукопис «Народних оповідань» ліберальній людині – барону фон Крузе, який пропустив їх без будь-якої правки в тексті. У своєму листі до Т. Шевченка П. Куліш похвально відзивався про «Народні оповідання» та їхню авторку, яка «на диво з московки перетворилася в українку». Твори Марії Олександрівни здобули високу оцінку в російських літературних колах. За редакцією І. Тургенєва було здійснено переклад «Народних оповідань». Так з'явилися «Украинские народные рассказы». Твори української письменниці почали друкувати російські журнали й газети (14).

З Санкт-Петербурга в 1859 р. сім'я Марковичів відбула за кордон. Вони побували в Німеччині, Швейцарії, їздили в Лондон (гостювали у Герцена). 19 серпня 1860 р. О. Маркович, залишивши дружину з сином у Швейцарії, повернувся в Росію. Певний час він проживав у Санкт-Петербурзі, працюючи в редакції журналу «Основа». То був період, коли навколо часопису зібралися майже всі колишні кирило-мефодіївці, яким дозволили повернутися з віддалених губерній імперії і які відкрили окреме видання українською мовою. Опанас Васильович з радістю зустрівся з М. Костомаровим, В. Білозерським, П. Кулішем, Г. Андрузьким, Т. Шевченком та ін. Праця в громадсько-політичному щомісячнику «Основа» була поверненням в роки студентського життя в Києві. О. Марковичу імпонувало, що в центрі уваги публіцистів часопису стояло завдання формування особливої української ідентичності з увагою до питання про самостійність української мови, а також до історії і проблеми національного характеру, тобто центральною темою було питання української мови, її використання під час викладання в школах. Журнал вітав селянську реформу, висловлював сподівання на проведення інших реформ, закликав інтелігенцію розширювати культурно-освітню діяльність. У квітні 1861 р. Опанас Маркович організував концерт, присвячений пам'яті Т. Шевченка, а зібрані кошти передав родичам Тараса Григоровича (15, с. 91).

На жаль, журнал вийшов усього 22 номерами, від січня 1861 р. до жовтня 1862 р. «Основа» припинила свою діяльність на десятому числі 1862 р. Причини його закриття владою крилися в складній суспільно-політичній та літературній боротьбі того часу в Російській імперії. Серед них були прямі політичні доноси на редактора до центрального жандармського управління та внутрішні редакційні суперечності між В. Білозерським та П. Кулішем за лідерство в колективі. Після Санкт-Петербурга О. Маркович повертається в Чернігівську губернію, де отримує посаду акцизного наглядача в Новгороді-Сіверському (6).

Повернувшись в Україну, О. Маркович продовжує збирати народні пісні, прислів'я та приказки. Зібрав їх більше 50 тисяч та систематизував цей матеріал у збірник, але сам видати не зміг і передав його для видання М. Номису, який у 1864 р. оприлюднив цей збірник, додавши до нього записи інших авторів. На той час це було майже повне видання українських пісень, прислів'їв і приказок. Один із варіантів свого рукопису О. Маркович передав своїй дружині в Париж, де можна було з меншими труднощами їх надрукувати. Марія Олександрівна видала їх, озаглавивши збірник «Двісті українських пісень. Співи і слова зібрав Марко Вовчок» без згадки імені Опанаса Васильовича (16, с. 263).

Перу О. Марковича належать праці «Описание Малороссии» та «Записки о дворянском сословии Черниговской губернии», які не втратили свого наукового значення і до сьогодні. Фольклорно-етнографічні дослідження О. Марковича друкувалися у виданнях Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Амвросія Метлинського, Петра Білецького-Носенка, Михайла Симонова (М. Номиса), часописі «Основа» та особливо в губернській газеті «Черниговские губернские ведомости», де він працював (6).

1866 р. О. Маркович через хворобу був переведений з Новгорода-Сіверського до Сосниці (ближче до чернігівської лікарні), а з 1867 р. хвороба посилилася і йому порекомендували переїхати в Чернігів. З тих пір, як О. Маркович приїхав із-за кордону в Санкт-Петербург, з сім'єю він більше не зустрічався. На запитання про Марію Олександрівну О. Маркович відповідав: «Сам живу, без сім'ї, та уже й не прийдуть, грошей у них і в мене нема, зима заходить» (8). В останні роки проживання в Чернігові О. Маркович познайомився з співачкою Меланією Загорською, яка виконувала головну партію в його опері «Чари». Партитура опери не збереглася. Меланія в останні роки життя Опанаса Васильовича стала його вірною подругою (17).

Помер О. Маркович 1 вересня 1867 р. на 45 році життя в Чернігівській лікарні від туберкульозу. Грошей і ніякого статку після його смерті не залишилося. Сім'я тодішнього Чернігівського губернатора С. П. Голіцина та близькі друзі спільними коштами поховали його останки на Болдиній горі біля Іллінської церкви, недалеко від чернігівських печер і поставили на могилі скромний обеліск із сірого мармуру (6). Поряд з цією могилою в 1913 році поховали видатного українського письменника Михайла Михайловича Коцюбинського.

Сотні й тисячі відвідувачів, що приходять сьогодні на могилу М. М. Коцюбинського, якого за людські якості, любов до рідної землі і до людей називали «великим сонцепоклонником», щоб віддати свою шану і повагу видатному сину українського народу, не завжди звертають увагу на скромний сусідній обеліск з надписом «Маркович Опанас Васильович. 1822 – 1867» над могилою людини, котра знайшла тут свій упокій. Це могила визначного громадсько-політичного діяча, фольклориста і етнографа, «благородного, талановитого, скромного сівача добра, краси і науки», як писав про Опанаса Васильовича в XIX ст. часопис «Киевская старина».

1. Маркович Опанас Васильович // Довідник з історії України: У 3 т. – Т. 2. – К.: Генеза, 1995. – 435 с.

2. Маркович Опанас Васильович / Біографія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: reol.su.ua/71381 (дата звернення 8.02.2017). – Назва з екрана; Маркович Опанас Васильович // Малий словник історії України. – К., «Либідь», 1997. – 463 с.

3. Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах / Упорядники І.І. Глизь, М.І. Бутич, О.О. Франко. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 476 с.

4. Половець В.М., Мисюра О.О. Політологія. Курс лекцій. – Чернігів, 2014. – 212 с.

5. Петровський В., Радченко П., Семененко В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі. – Харків: «Школа», 2007. – 350 с.

6. Маркович Опанас: братчик, фольклорист, етнограф. [Електронний ресурс]. Режим доступу: finenews.info.../17306-opanas-markovich (дата звернення 15.02.2017). – Назва з екрана.

7. Чалий М. К биографии Афанасия Марковича // Киевская старина. – 1894. – № 45. – С. 41.

8. Опанас Маркович. В історію української культури О. Маркович увійшов

як фольклорист, етнограф і музикант. [Електронний ресурс]. Режим доступу: uchebana.5.ru>cont/1669497.html (дата звернення 13.02.2017). – Назва з екрана.

9. Маркович Опанас. [Електронний ресурс]. Режим доступу: gushkolnik.ru>docs/10/index-22033.html (дата звернення 5.01.2017). – Назва з екрана.

10. Франко І.Я. Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка // І.Я. Франко. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 37. – К., 1982. – 678 с.

11. Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К.: «Український учитель», 1911. – 538 с.

12. Пчілка Олена. Марія Маркович (Марко Вовчок) // «Рідний край». – Полтава. 1907. 20 жовтня.

13. Кулиш Пантелеймон. Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання» Марка Вовчка // Кулиш П. Твори: У 2-х т. – К., 1989. – Т. 2. – 769 с.

14. Вілінська Марія Олександрівна (Марко Вовчок). [Електронний ресурс]. Режим доступу: [ebk.net.ua.>Book\[synopsis|ukrainka_elita|part1...](http://ebk.net.ua.>Book[synopsis|ukrainka_elita|part1...) (дата звернення 10.01.2017). – Назва з екрана.

15. Миллер Алексей. Украинский вопрос в Российской империи. – К.: Laurus. 2013. – 416 с.

16. Маркович Д.В. Воспоминания об Афанасии Марковиче // «Киевская старина». – 1893. - № 5. – С. 263-269.

17. Маркович Опанас. [Електронний ресурс]. Режим доступу: ua.texreferat.com>referat-14340.htm (дата звернення 27.01.2017). – Назва з екрана.

В.М. Половец

МАРКОВИЧ АФАНАСИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ. 1822 – 1867.

(К 195-летию со дня рождения)

В статье рассматривается биография Афанасия Васильевича, учеба в университете, участие в Кирило-Методиевском братстве. Возвращение из ссылки, пребывание в Чернигове, женитба на Марии Вилинской, потом живут в Чернигове, Киеве, Немирове, за границей, откуда он переезжает в Санкт-Петербург, сотрудничает в журнале «Основа» и опять возвращается на Черниговщину, работает в Новгороде-Северском, Соснице и Чернигове. Умер в 1867 г., похоронен в Чернигове.

Ключевые слова: университет, братство, ссылка, фольклор, «Основа», Марко Вовчок, Чернигов.

V.M. Polovets

Markovych Athanasius Vasilyevych. 1822 – 1867

(For 195th anniversary of his birthday)

He was born in the village Kulazhyntsi (now Hrebinkivskiy Raion, Poltava Oblast). He was the sixth son in the family of Vasily Markovych – the Chief Clerk of the Minister of War. His mother, Helen Leontievna Kersten, who was a fan of folk songs and a good musician engaged him in music from early childhood. After graduating from Kiev Gymnasium Athanasius enrolled to the University of St. Vladimir, where he became a member of Brotherhood of Saints Cyril and Methodius.

In 1874, he was exiled to Orla due to participating in secret societies. In 1851, he married Maria Vilenska with whom they later moved to Chernihiv where he worked at a newspaper «The News of Chernihiv Province». He lived with his family in Kiev, Nemyriv and they had been abroad as well. In 1861, he returned to St. Petersburg, where he collaborated in creating the journal «Osnova». Numerous folklore and ethnographic stories that he had collected were published by V. Antonovych, M. Drahomanov, A. Metlinsky and P. Biletsky-Nosenko. In the year of 1862, he decides to return to Chernihiv from St. Petersburg. He worked as a excise supervisor in Novhorod-Siverskyi, Sosnytsia and Chernihiv. He also continued collecting folk songs and wrote music for opera «Charms» for which the partita was not saved. He died in 1867 and was buried on Boldyna Hora.